

אין מקרא יוצא מידי פשוטו

מים ראשונים: לדרוש על "אין מקרא יוצא מידי פשוטו", נראה כתרתי דסתרי. שהרי מאמר זה אומר בפשטות: כלך לך אצל הפסוקים והנח לדרשות. אך דא עקא, שיש לדרוש וללמוד גם אמירה "פשוטה" זו, האם המקרא כפשוטו הוא העיקר והדרשות – כבודן במקומן מונח, או שלצד הדרשות שהן העיקר ומהן לומדים הלכה, אגדה ומוסר חכמים, יש תזכורת לא לשכוח גם את הפשט. ועכ"פ, בוודאי שלא נוכל להקיף נושא גדול זה ורק נטעם מעט מן הדבש ויאורו עינינו (שמואל א יד כט). והקשר לפרשת השבוע יובהר מיד.

רשב"ם בראשית פרק לז פסוק א

אלה תולדות יעקב - ישכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו. אף כי עיקרה של תורה באת ללמדנו ולהודיענו ברמיזה הפשט ההגדות וההלכות והדינין, על ידי אריכות הלשון ועל ידי שלושים ושתים מידות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ועל ידי שלש עשרה מידות של ר' ישמעאל. והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא, ולפי שאמרו חכמים אל תרבו בניכם בהגיון.¹ וגם אמרו: העוסק במקרא - מדה ואינה מדה, העוסק בתלמוד - אין לך מדה גדולה מזו.² ומתוך כך, לא הורגלו כל כך בפשוטן של מקראות...³ וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתוכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום. ועתה יראו המשכילים מה שפירשו הראשונים.⁴

רש"י בראשית פרק לז פסוק יז

נסעו מזה - הסיעו עצמן מן האחווה: נלכה דותינה - לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו שם מקום הוא, ואין מקרא יוצא מדי פשוטו.⁵

¹ ראה מסכת ברכות כח ב: "כשחלה רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: היזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו בניכם מן ההיגיון וכו'". רש"י שם מפרש: "לא תרגילום במקרא יותר מדאי משום דמשכא". המקרא וסיפוריו מושכים את הלב ומסיטים אותו מלימוד התלמוד. שטיינזלץ מביא בשם גאונים שהיגיון הוא קריאה במקראות שיש בהם נטייה למינות. נראה שההתנגדות למקרא, בחלקים מסוימים של היהדות, איננה המצאה של ימינו.

² ראה בבא מציעא לג א: "תנו רבנן: העוסקין במקרא - מדה ואינה מדה, במשנה - מדה ונוטלין עליה שכר, בתלמוד - אין לך מדה גדולה מזו, ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד". ראה בהמשך הגמרא שם הדנה בהבדל בין המשנה לתלמוד, אבל המקרא הוא "מידה ואינה מידה". רש"י מסביר שם משום שהמשנה והתלמוד תלויים בגירסא ומשום שאינם בכתב אלא בע"פ. ושטיינזלץ, בשם תורה ומסורה מסביר "שעיקר השכר מקבלים על לימוד תורה הוא על החידושים והסברות שאדם מחדש מדעתו... שבמקרא אין מקום לחידוש ופולפל... משנה, יש בה יותר מקום לחידוש". האם לא התהפכו היוצרות בימינו?

³ בקטע זה הוא מביא את הגמרא במסכת שבת שנראה להלן. שים לב איך רשב"ם מגונן על "הראשונים" שמתוך חסידותם התעסקו יותר בדרשות ההלכתיות ואף חששו קצת מהעיסוק בפשוטו של מקרא - ההיגיון. השווה דבריו כאן עם דבריו בתחילת פירושו לתורה, בראשית א א: "בינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמיתיים... ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מיתור המקראות או משינוי הלשון שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשה".

⁴ כאן הוא ממשיך ותוקף את רש"י, סבו, שמפרש שתולדות הם האירועים והקורות, ואילו רשב"ם נכדו אומר ללא שום היסוס שפירוש זה הוא הבל; ותולדות הוא הענף המשפחתי, הצאצאים: "כי כל אלה תולדות האמור בתורה [ובנביאים] ובכתובים יש מהם שמפרשים בני האדם ויש מהם רבים שמפרשים בני בנים, כאשר פירשתי באלה תולדות נח". ראה המשך דבריו שם והשווה עם פירוש רש"י, אבן עזרא, ספורנו ועוד. ראה גם דבריו בפסוק ב הסמוך: "פשטנים אחרים לא עמדו על העיקר" בפירושו למהות הדיבה שיוסף הביא אל אביו. ושם הוא דווקא מסכים עם המדרש שאומר שהדיבה הייתה שהם מזלזלים בבני השפחות "אבל אני מכבדם ואני רגיל אצלם". ועכ"פ, פירוש זה של רשב"ם, נתן לנו את האילן להיתלות עליו ולדרוש במוטיב אין מקרא יוצא מידי פשוטו בפרשה זו.

⁵ רש"י, פשטן המקרא (למרות ביקורת הנכד) אינו מרבה להשתמש בביטוי "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" ומעדיף, ברוב המקרים של המקרים את הביטוי הקצר יותר "פשוטו של מקרא". אחד מהנדידים (ספרנו ארבעה בכל פירוש רש"י לתנ"ך, בעזרת פרויקט הש"ת) נמצא בפרשתנו, אולי אותו ישבו ולמדו הסבא והנכד ביחד, והוא שעורר את רשב"ם לכתוב את מאסתו הקצרה לעיל דווקא בפרשת וישב ונתן לנו עילה להידרש לנושא בפרשה זו. הדרשה היפה, אומר רש"י, היא שהאחים הסיעו עצמם מאחוות אחים ובקשו לנהוג כדתם של נוכלים, ראה בראשית רבה פד יד: "נסעו מזה - ממידותיו של מקום. ויראו אותו מרחוק - אמרו: בואו ונשסה בו את הכלבים". רש"י מביא את הדרשה, כרוחה אם לא בדיוק כלשונה, אך בה בעת, מדגיש שאין לשכוח את פשט הפסוק, שדווקא בא מדותן שהוא שם של מקום וממילא, גם "מזה" הוא המקום בו פגש יוסף את האיש שבשדה. כל זה כמובן לא מפריע לעולם המדרש, ולרש"י בעקבותיו, לדרוש שהאיש שמצא את יוסף תועה בשדה הוא המלאך גבריאל. האם כשרש"י מדגיש כאן את פשט הפסוק שדווקא הוא שם מקום, הוא גם מתכוון שלפי אותו פשט האיש הוא איש ממש, אחד מתושבי הארץ המעבד את אדמתו ולא מלאך? האם במקומות בהם רש"י מביא רק את המדרש ולא חוזר ומזכיר את פשוטו של מקרא הוא סומך עלינו שנדע לעשות זאת? ראה רש"י בראש פרשת וישלח!

רמב"ן בראשית פרק לז

נסעו מזה - הסיעו עצמן מן האחוה. נלכה דותינה, לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו שם מקום הוא, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, לשון ר' שלמה. ואין הכונה לרבותינו שיפרש לו האיש נסעו מזה מן האחוה והלכו לעורר עליך דינין ותרעומות, שאם כן היה נמנע ללכת ולא היה מסכן בעצמו. אבל הכונה להם כי האיש גבריא אל אשר הגיד לו הגיד אמת, ואמר לשון משמש לשני פנים, ושניהם אמת. והוא לא הבין הנסתר בו, והלך אחר הנגלה ממנו, וילך אחר אחיו וימצאם בדותן כאשר אמר לו. ודרשו זה, מפני שהאיש הזה הוא מלאך ואם כן יודע הוא אנה הם, ולמה לא אמר הנם בדותן, ואמר כמסתפק ששמע מהם שילכו שם ואינו יודע אנה הם עתה, ולכן יעשו מדרש במאמרו.⁶

אבן עזרא הקדמה לתורה

הדרך הרביעית, קרובה אל הנקודה, ורדפו אחריה אגודה. זאת דרך החכמים, בארצות יונים ואדומים, שלא יביטו אל משקל מאזנים, רק יסמכו על דרך דרש כלקח טוב ואור עינים ... וכולם כנגד הגוף הפשוט הם כמלבושים. וקדמונינו זכרם לברכה אמרו על ככה, אין מקרא יוצא מידי פשוטו.⁷

רש"י שמות פרק יב

החודש הזה - הראהו לבנה בחידושה ואמר לו כשהירח מתחדש יהיה לך ראש חודש. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, על חדש ניסן אמר לו, זה יהיה ראש לסדר מנין החדשים, שיהא אייר קרוי שני, סיון שלישי.⁸

רש"י שיר השירים פרק א

הקדמה – "אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי" (תהלים סב יב) - מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, וסוף דבר אין לך מקרא יוצא מידי פשוטו ומשמעו.⁹ ואף על פי שדברו הנביאים דבריהם בדוגמא, צריך ליישב הדוגמא על אופניה ועל סדרה, כמו שהמקראות סדורים זה אחר זה. וראיתי לספר הזה כמה מדרשי אגדה. יש סודרים כל הספר הזה במדרש אחד, ויש מפוזרים בכמה מדרשי אגדה. ויש מקראות לבדם ואינם מתיישבים על לשון המקרא וסדר המקראות. ואמרתי בלבי לתפוש משמעות המקרא, ליישב ביאורם על סדרם, והמדרשות מרבותינו אקבעם מדרש ומדרש איש איש במקומו.¹⁰

⁶ אין צורך, ואמר רמב"ן להציג את פשט המקרא כסותר את הדרש ולהדגיש שאחרי כל הדרשות "אין מקרא יוצא מידי פשוטו". אותו דיבור, אותו מקרא, ניתן להבנה ברבדים שונים (כפי שנראה ברש"י עצמו להלן) ובפרט במקרה זה, דיבור האיש, הוא המלאך גבריא אל, ליוסף היה בשני פנים ששניהם אמת: בגלוי ובנסתר. ודאי שהוא ידע שהאחים בדותן, אלא שאמר זאת ליעקב בלשון מסתפקת (מסופקת) על מנת לרמוז לו שיש "דותן" אחר, הנסתר, זה המתנכל; ויש "נסעו מזה" אחר שהסיעו עצמם מהאחוה ליוסף. אלא שיוסף לא הבין את הרמז, את הרובד הנסתר והלך אל דותן וקרהו מה שקרהו. אפשר לחיות עם הדרש ועם הפשט, ואומר רמב"ן והלשון המסתפקת של האיש, היא שנותנת מקום לשניהם. בהמשך נראה שאין בעצם וויכוח גדול בין רש"י לרמב"ן.

⁷ בהקדמת פירושו לתורה מונה (ודוחה) אבן עזרא שלוש דרכים (הנהגות) פסולות לפירוש המקרא, לפני שהוא מגיע אל הדרך החמישית, דרכו שלו: "הדרך החמישית, מוסד פירושי עליה אשית, והיא הישרה בעיני, נכח פני א-דוני, אשר ממנה לבדו אירא, ולא אשא פנים בתורה". בדרך הוא עובר בדרך הרביעית, היא דרך הדרשנים האשכנזיים (של אז) שאותה אין הוא פוסל מכל וכול, היא כבר "קרובה אל הנקודה". אבל גם בה יש לזכור שהמדרשים הם רק מלבושים, מלבושים לגוף שהוא פשט המקרא. פעם נוספת שמצאנו את הביטוי אין מקרא יוצא מידי פשוטו אצל אבן עזרא, הוא בביקורתו הקטלנית על הפייטן הקליר בפירושו לקהלת פרק ה פסוק א: "והדבר הרביעי, שכל פיוטיו מלאים מדרשות ואגדות וחכמינו אמרו אין מקרא יוצא מידי פשוטו. א"כ, אין ראוי להתפלל אלא על דרך פשט ולא על דרך שיש לו סוד, או הוא על דרך משל, או הוא כעניין שאין הלכה כמותו, או שיתפרש לענינים רבים".

⁸ אנו מורגלים בהבנת החודש הזה לכם: "מלמד שהראה לו הקב"ה למשה באצבע דמות לבנה ואמר כזה ראה וקדש לכם ראש חדשים" (רש"י בהמשך שם עפ"י מכילתא דרשב"י שמות יב), עד שרש"י צריך להזכיר לנו שאין זה פשט הפסוק! הפשט הוא: החודש הזה לכם ראש חודשים, שניסן, החודש הזה, הוא ראש חודשי השנה וממנו יש להתחיל לספור: חודש ראשון, שני וכו'. לכאורה, אפשר היה להכיל שני פשטים בפסוק, גם כזה ראה וקדש וגם למניין חדשי השנה, אך רש"י קובע נחרצות מהו דרש ומהו הפשט שאין המקרא יוצא ממנו. עוד "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" של רש"י נמצא בבראשית טו י בברית בין הבתרים, ראה שם. יחד עם רש"י שיר השירים שלהלן, כיסינו את כל ארבעה האזכורים של רש"י של "אין מקרא יוצא מידי פשוטו". ראה הערה 5 לעיל.

⁹ ראה מסכת סנהדרין לד ע"א: "אמר אביי: דאמר קרא: אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי כי עז לאלהים - מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, ואין טעם אחד יוצא מכמה מקראות. דבי רבי ישמעאל תנא: וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיהו כג כט) - מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות - אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים". שבעים פנים לתורה והרבה טעמים לכל פסוק ופסוק, אבל, מדגיש רש"י, טעם אחד תמיד יישאר, טעם אחד הוא "סוף דבר" - פשוטו של מקרא. וזאת, דווקא בשיר השירים שמתפרש עפ"י רוב בדרך האלגוריה]

¹⁰ השווה עם הקדמת אבן עזרא לפירושו לשיר השירים: "... פירשתיו שלשה פעמים, בפעם ראשונה, אגלה כל מלה צפונה, ובפעם השנייה יהיה משפטו, על דרך פשוטו, ובפעם השלישית יהיה מפורש, על נתיבות המדרש". שיר השירים הוא מקרה מיוחד.

מסכת שבת דף סג עמוד א

משנה. לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת, ולא בתריס, ולא באלה, ולא ברומח, ואם יצא - חייב חטאת. רבי אליעזר אומר: תכשיטין הן לו, וחכמים אומרים: אינן אלא לגנאי, שנאמר: "וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיהו ב ד).

גמרא...¹¹ מאי טעמא דרבי אליעזר דאמר תכשיטין הן לו? דכתיב: "חגור חרֶבְךָ על גִבּוֹר הוֹדֶךָ וְהַדְרֶךָ" (תהלים מה ד) אמר ליה רב כהנא למר בריה דרב הונא: האי בדברי תורה כתיב! - אמר ליה: אין מקרא יוצא מידי פשוטו.¹² אמר רב כהנא: כד הוינא בר תמני סרי שנין והוה גמירנא ליה לכוליה תלמודא, ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו עד השתא.¹³ מאי קא משמע לך? - דליגמר איניש, והדר ליסבר.¹⁴

מסכת יבמות דף כד עמוד א

"יקום על שם אחיו" - לנחלה.¹⁵ אתה אומר: לנחלה, או אינו אלא לשם? יוסף - קורין אותו יוסף, יוחנן - קורין אותו יוחנן? נאמר כאן: "יקום על שם אחיו", ונאמר להלן: "על שם אחיהם ייקראו בנחלתם" (בראשית מח ו), מה "שם" האמור להלן נחלה, אף "שם" האמור כאן לנחלה...¹⁶ אמר רבא: אף על גב דבכל התורה כולה אין מקרא יוצא מידי פשוטו, הכא אתאי גזרה שוה אפיקתיה מפשטיה לגמרי.¹⁷

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק כט

"וירא והנה באר בשדה" - אמרו רבותינו ז"ל: אין המקרא יוצא מידי פשוטו. אעפ"כ רצו הדרשנים להרחיב המקרא, ולדרוש עליו מה שהיה בעולם, ולהגיד שהקב"ה מגיד מראשית אחרית, ולהודיע לנו ששיחת האבות כמה ענייני מצות יש בהן, וכן פתר ר' חמא בר חנינא בבראשית רבה פסוק זה בשלשה ענינים. הראשון, והנה

¹¹ בקטע שהשמטנו מביאה הגמרא ברייתא שבה יש ניסיונות להבין מה תשובה ישיב ר' אליעזר לחכמים שלכאורה מוכיחים היטב מהפסוק בישעיהו על ימות המשיח שכלי נשק הם דבר מכוער ומגונה. אפשרות אחת היא שהוא מסכים עם הפסוק בישעיהו, אבל לא משום שזה דבר מגונה ואינו קישוט, אלא משום שפשוט לא יהיה בהם צורך (וסתם לנוי אין טעם). אפשרות שנייה היא שהוא חולק על חכמים (ולא מסכים עם הפסוק בישעיהו) וטוען שגם בימות המשיח תהייה מלחמות. וזאת כשיטת שמואל שאומר: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד גליות בלבד". ראה שם בגמרא. אבל עדיין יש לשאול, מאיפה לוקח ר' אליעזר את הרעיון שכלי מלחמה הם נוי וקישוט?

¹² לרב כהנא הייתה דרשה שהפסוק בתהלים הוא על דברי תורה (אולי נכון יותר, על תלמיד חכם שלומד תורה). לא מצאנו דרשה זו (מלבד כאן), אבל מצאנו במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה שפסוק זה נדרש על הקב"ה שנגלה לבני ישראל על ים סוף כאיש מלחמה ("ה' איש מלחמה, ה' שמו"), ובמדרש תנחומא לך לך יח הוא נדרש על אברהם. בכל מקרה, עונה מר בריה דרב כהנא שדרשות אלה, כל דרשות שהן, לא מוציאות את הפסוק ממשמעותו הפשטנית שמדובר בגיבור מלחמה ובחרב וכלי נשק כפשוטם. דרשות לחוד והסקה הלכתית של ר' אליעזר שמוותר לצאת עם כלי נשק בשבת ואין בזה משום טלטול או העברה מרשות לרשות (!) לחוד, והאחד לא מפריע לשני. אין מקרא (פסוק) יוצא מידי פשוטו וגר מדרש עם פשוט ואין מחריד, עוד לפני ימות המשיח.

¹³ כאשר הייתי בן שמונה עשרה, אומר רב כהנא, כבר ידעתי את כל התלמוד (בע"פ, כך נראה, ולפי אנשי שיחו נראה שמדובר ברב כהנא מהדור הביערי והרבה מן התלמוד שבידינו כבר היה קיים אז), אבל לא ידעתי את הכלל שאין מקרא יוצא מידי פשוטו.

¹⁴ מה באה אמירה זו של רב כהנא ללמדנו? - שקודם יש ללמוד את הפסוקים כמות שהם ולשנן את המקרא ורק אח"כ ללמוד את הדרשות. קודם לגרוס שמועה מרבו, פירוש רש"י שם, ואח"כ לסבור את הטעמים. ושטיינזלץ מפנה אותנו לגמרא בעבודה זרה יט א: "אמר רבא: לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יגה, שנאמר: בתורת ה', והדר ובתורתו יגה. ואמר רבא: לעולם ליגריס איניש, ואף על גב דמשכח ואף על גב דלא ידע מאי קאמר". השווה עם המקורות שהבאנו בהערה 2 לעיל, שהמקרא הוא "מידה ואיננה מידה".

¹⁵ מדובר במצוות ייבום, בה אדם שמת בלא בנים, ישא אחד מאחיו את אשתו ובכך יקים שם לאחיו. ראה דברים כה ה-ו: "כִּי יָשָׁבוּ אַחֲרֵי יַחְדּוֹ וַיִּמָּת אֶחָד מֵהֶם וְבֵן אֵין לוֹ ... יָבְמָה יָבֵא עֲלֶיהָ וְלָקַחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה וַיְבָמָה: וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלַד יָקוּם עַל שֵׁם אָחִיו הַמֵּת וְלֹא יִמָּחֶה שְׁמוֹ מֵיִשְׂרָאֵל". פשט הפסוק הוא שהבן הראשון שילוד לאשת האח המת, מהאח שייבם אותה, ייקרא על שם האח שנפטר בלא בנים. באים חכמים ואומרים: לא, לא מדובר בשם אלא בנחלה. "זה שייבם את אשתו, יטול נחלת המת בנכסי אביו" מסביר רש"י. ראה מה שבוועז אומר לגואל במגילת רות (ד ה): "בַּיּוֹם קְנוֹתָךְ הַשְּׂדֵה מִיַּד נְעָמִי וּמֵאֵת רוּת הַמּוֹאָבִיָּה אֲשֶׁת הַמֵּת קְנִיתָה לְהָקִים שֵׁם הַמֵּת עַל נַחְלָתוֹ". ואגב אורחא נדרשנו לעוד נושא שקשור לפרשת השבוע, בה נזכר מנהג ייבום לראשונה.

¹⁶ מאיפה באמת לחכמים שלהקים את שם המת הכוונה לנחלה ולא לקריאת שם כפשוטו? מגזירה שווה מברכת יעקב לבני יוסף, אפרים ומנשה, בסוף ספר בראשית. שם הכוונה שאפרים ומנשה ינחלו כל אחד חלקו בארץ ישראל כמו שאר האחים (מנשה לקח אפילו עוד יותר, שני חלקים לעצמו), אף כאן במצוות ייבום, הכוונה לנחלה ולא לקריאת שם.

¹⁷ הרי לנו שכאשר חכמים דורשים בהלכה, הם מסוגלים לעקור את פשט הפסוק מכל וכל. הפסוק לא רק אומר בפשטות: "יקום על שם אחיו המת", אלא חוזר ומדגיש: "ולא ימחה שמו מישראל". אבל חכמים לא רק שדורשים לעניין הנחלה, אלא עוקרים מכל וכל את קריאת השם. ובאמת, מדוע שלא יקראו ליוסף - יוסף וליוחנן - יוחנן כדברי הגמרא לעיל? נשמח לשמוע הסברים. אבל לעניינינו, נראה שזה באמת מקרה מיוחד וגם מלשונו של רבא נראה שהוא מסכים שחונן ממקרה מיוחד זה, תקף הכלל: "אין מקרא יוצא מידי פשוטו". ולמטיבי הלכת האוחזים כבר בגמרא יבמות והרוצים להעמיק בנושא, נפנה לדף יא עמוד ב בדיון המורכב על צרת מחזיר גרושתו, אם פטורה מייבום אם לא. גם שם, נעקר הכלל שלנו וכלשון הגמרא שם: "כיון דאיעקר - איעקר". ועדיין, נראה ששני אלה הם באמת יוצאים מן הכלל שלא באו ללמד על הכלל: "אין מקרא יוצא מידי פשוטו". ומן הסתם, רב כהנא שהעיד על עצמו שידע את כל התלמוד בגיל שמונה עשרה, הכיר גם גמרות אלה שבמסכת יבמות ואמר מה שאמר. ראה שוב הגמרא במסכת שבת לעיל.

באר בשדה, זו הבאר שהיה לישראל במדבר, והנה שם שלשה עדרי צאן, משה ואהרן ומרים, כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, שכל ישראל מושכין לדגלם לאהליהם: והאבן גדולה על פי הבאר. כמלא פי כברה היה בה.¹⁸

תורה תמימה במדבר פרק ז פסוק י

בכתף ישאו - ממשמע שנאמר בכתף איני יודע שישאו, מה ת"ל ישאו, אלא אין ישאו אלא לשון שירה, וכה"א (תהלים פ"א) שאו זמרה, מכאן רמז לעיקר שירת לויים מן התורה [גמרא ערכין יא א]:

כבר כתבנו כמה פעמים בחיבורנו מענין דרשות אגדיות כאלה, שאין כונת חז"ל לפרש פשטות הכתוב במובן דרשה זו, יען כי באמת אין מקרא יוצא מידי פשוטו. וכמו הכא שבדאי הכוונה בכתף ישאו, נשיאת הארון. אלא שחז"ל בכל דבר המקובל ומסור להם מדור דור, נתנו לו רמז בתורה שיהיה להם סימן לזכרון הדבר. יען כי כן הוא מטבע סגולת הזיכרון, שאם יש לו על מה להסמך נזכר. וכמו שאמרו חז"ל (עירובין נ"ד א') עשה ציונים לתורה, ולקמן בפרשת חקת בפסוק וממדבר נבאר ענין זה בארוכה. ואף הכא בענין חיוב שירה בלויים שאינו מפורש בתורה רק מקובל מסיני, שמכו חז"ל לזכרון הדבר ברמז לשון בתורה ע"פ פירוש מלה שמשמעה שירה בלויים, וכן באו בגמרא כאן כמה דרשות בענין זה, וכולן הן לתכלית הנרצה המבואר.¹⁹

ספר מצוות גדול לאוין סימן עה

כשם שמצוה לענג בשבת ולכבדו, כך כל ימים טובים, שנאמר: "ולקדוש י"י מכובד". וכל ימים טובים נאמר בהן מקראי קדש. וכן תניא (פסחים ק"ח א) כל המבזה את המועדות כאילו נטפל לעבודה זרה (ע"פ רמב"ם יום טוב פ"ו הלכה טז), ואסמכוה אהאי קרא (שמות לד יז) אלהי מסכה לא תעשה לך וכתוב בתריה את חג המצות תשמור. שבעת ימי פסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים, כולן אסורין בהספד ותענית וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים אליו, שנאמר: ושמחת בחגך וגומר. אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים, כמו שאנו מבארים בהלכות חגיגה (עשה רכט), יש בכלל השמחה לשמחה הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד כראוי לו (לשון רמב"ם שם הלכה יז ע"ש), שאין מקרא יוצא מידי פשוטו. כיצד? הקטנים נותן להם קליות ומגדנות ואגוזים, והנשים קונה להן בגדים [נאים] ותכשיטין כפי

¹⁸ הגישה כאן היא הפוכה. ברור לכולנו שאין מקרא יוצא מידי פשוטו. מוסכם שהפשט הוא הבסיס ואין לחשוש למעמדו הברור לכל. ודווקא משום כך, למה לא לבוא ולהוסיף דרשות וקישוטים? הפשט ידוע ומוכר, בואו נוסיף לו את הרובד הדרשני. וכך מפרש פסיקתא זוטרתא בבראשית מא ב, את "ותרעינה באחו" של חלום פרעה ומזכיר לנו את רש"י לעיל בפרשתנו: "ותרעינה באחו. לשון ריעות, באחו לשון אחוה, אף על פי שאין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיו רועות באחו", היינו במקום מרעה. וכך גם בשמות ב ה: "ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור. דע והבן שאע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, מדרש חכמה נאה הוא להשכיל בו דבר מתוך דבר, לדבר דבר על אופן הענין". ובדברים פרשת וזאת הברכה סז א: "ויעל משה מערבות מואב. עליה היתה לו למשה. מערבות מואב אל הר נבו. אף על פי שאין מקרא יוצא מידי פשוטו. חכמי ישראל דורשין את המקרא מדרשות הנשמעות באוזן והמתקבלות בדעת". כך גם מפרש כלי יקר את כל הדרשות על "דרך הערבה" בדברים יא ל, שדווקא משום שברור ופשוט ש"אין המקרא יוצא מידי פשוטו וכדרך שפירש רש"י שצוה להם שילכו דרך הכנעני כי הוא ארץ מישור וישוב", דווקא משום כך למה שלא נוסיף את הרובד המדרשי: "אמר להם שלא ירום לבבם אלא בערבה ילכו במישור ולא בהרים וגבעות לילך בגדולות ובנפלאות אלא בדרך ממוצע כדרך ההערה ממוצע בין הר לשפלה". אך נראה שלעתים נשכח הבסיס והדרש גבר עד שהיה צורך לחזור ולהזכיר שיש גם פשט לפסוק. ראה איך מדרש פסיקתא זוטרתא עצמו, בפירושו לבראשית א כז, מסביר את הפסוק "זכר ונקבה ברא אותם", שכידוע יש בו קושי גדול מול הסיפור בפרק ב שבו הזכר נברא קודם וממנו נוצרה הנקבה. הוא מביא שם את דרשות חז"ל: "כשנברא אדם הראשון בשני פרצופין נברא, שנאמר אהור וקדם צרתני", אבל מדרש שאין מקרא יוצא מידי פשוטו ומציע לפתור את הסתירה בכך שבפרק א זו כותרת והכרזה כללית "זכר ונקבה ברא אותם" ואח"כ, בפרק ב בא פירוט המעשה: "והנה קיצר הענין ואמר זכר ונקבה, כי רצה לחתום במעשה ששת הימים, ואחר כך פירש מעשה חוה, בשעה שהביא כל החיה וכל הבהמה אל האדם כי אמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו". משמע, לא תמיד הפשט ברור ומוסכם, ובגלל ריבוי הדרשות וההגדות "שמושכות את לב האדם כיון" (ספרי האזינו), צריך לחזור ולגלות את הפשט ולא לחשוב שהדרש הוא הפשט. אגב, מכל המקורות, מצאנו שבעל פסיקתא זוטרתא, הוא מדרש לקח טוב, מחבב מאד את המוטיב "אין מדרש יוצא מידי פשוטו" ונדרש לו במידה רבה ובולטת. ולא נוכל להביא כמובן את כל אזכוריו.

¹⁹ זו שיטת בעל תורה תמימה (ר' ברוך אפשטיין, רוסיה המאה ה-19) במקומות רבים בפירושו לתורה, בהסתמך על הפסוק בירמיהו לא כ: "הציבי לך צינים שמי לך תמרורים וכו'", שזו עצמה דרשה כמובן ואיננה פשט הפסוק. הוא חוזר ומדגיש פעמים רבות שדרשות אלה אינן פשט הפסוקים והצמדתם לפסוקים היא אסמכתא בלבד ולהקלה על זכירתם. בנוסף לפירושו בפרשת חוקת כפי שהוא עצמו מפנה לעיל, ראה דבריו גם בתחילת ספר ויקרא על הפסוק: "והנה אין ספק שדרשה זו וכיוצא בה נאמרו ע"ד רמז ואסמכתא ומשל ע"ד המוסר, או לתכלית שלא ישכח זכרון המאמרים, יען כי מעיקר הדין אסור לכתוב דברים שבע"פ [ובזמן הזה מותר מפני קוצר הדעת], והיו מחפשים אמצעים להקל על הלומדים ולחזק כח זכרונם ועשו סימנים לכל דבר ... וכ"כ הרשב"א ... כוונת חז"ל בדרשות כאלו [שמוציאים הענין מפשטיה] להסמיכם אל הכתובים בלשונות שלא ישכח זכרונם, ולא שהיתה כוננתם כלל לפרש הפסוק כן". נראה שהוא נלחם במגמות מאד ברורות של בריחה מפשט הפסוקים שהיו בדרו ונראה שנמשכות גם לימינו.

ממונו. והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין (רמב"ם שם הלכה יח ע"ש).²⁰

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: ראה הביטוי "כי כמו שאין המקרא יוצא מידי פשוטו. כך אין המשנה יוצאת מידי משמעה המובן לכל" בפירושו תוספות יום טוב לדברי רבן גמליאל, מסכת אבות פרק ב משנה ו: "על דאטפת אטפוך וסוף מטיפך יטפוך" (על שהרגת הרגוך וסוף הורגך שיהרגו). ראה דבריו המורכבים שם על סבב הרציחות בעולם. האם מרוב עיסוק בתלמוד צריך להזכיר שלא רק ש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו". אלא גם ש"אין משנה יוצאת מידי משמעה"? ואנו מוסיפים שגם "אין מדרש יוצא ממדרשו" ושהביטוי "דברה תורה בלשון בני אדם" (או "כדרכה" בלשון הירושלמי) נאמר רק בהקשר להלכה. באגדה, פשיטא שכן.

²⁰ מפתיע (ואולי לא) לגלות שהכלל אין מקרא יוצא מידי פשוטו מצוטט בספרות ההלכה לא פחות, ואולי אפילו יותר, מספרות האגדה והמדרש, כגון דוגמא זאת של ספר מצוות גדול (ר' משה ב"ר יעקב מהעיר קוצי (Coucy) שבצרפת, המאה ה-13) שמצווה לשמח בחג כפשוטו, למרות שחכמים דרשו את הפסוק לעניין הבאת קרבן שלמים בחג לבית המקדש. וראה כדוגמא נוספת ספר יראים סימן שכח: "לא יחלל את מקדש אלהיו. הזהיר הקב"ה לכהן גדול שישמור את עצמו בקדושה מכל האמור בפרשה. ואם לא עשה כן נקרא מחלל מקדש אלהיו. ואף על גב דדרשינן ליה בתורת כהנים לכה"ג שאם עבד אונן [לא] חילל, מכל מקום, אין מקרא יוצא מדי פשוטו וללאו אתא". השווה עם דברינו בהערה 17 לעיל! מדוע אם כן, שלצד הנחלה, לא יקראו לבן הנולד בשם דודו שנפטר בלא בנים?